

Дзяржаўны камітэт па маёмасці Рэспублікі Беларусь
Рэспубліканская тапанімічная камісія
пры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

**НАЗВЫ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТАЎ РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ**

БРЭСЦКАЯ ВОБЛАСЦЬ

Мінск

2009

УДК

ББК

*Узгоднена
з Тапанімічнай камісіяй
пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь*

*Зацверджана Дзяржаўным камітэтам па маёмасці Рэспублікі Беларусь
у якасці нарматыўнага выдання, прызначанага для выкарыстання
рэспубліканскімі органамі дзяржаўнага кіравання, юрыдычнымі і фізічнымі
асобамі Рэспублікі Беларусь*

Пад агульнай рэдакцыяй:
доктара філалагічных навук, прафесара В. П. Лемцюговай

Кансультацыйная група:
Н. Р. Аўраменка, І. А. Гапоненка, В. М. Емельяновіч, З. М. Заіка,
І. В. Сцепановіч

Каардынацыйны цэнтр:
Камітэт па зямельных рэсурсах, геадэзіі і картаграфіі
пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь

Кантрольная арганізацыя:
Дзяржкартгеацэнтр Камзема

АД НАВУКОВАГА РЭДАКТАРА

Нарматыўны даведнік “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Брэсцкая вобласць” падрыхтаваны калектывам аўтараў пад кіраўніцтвам доктара філалагічных навук, старшыні Рэспубліканскай тапанімічнай камісіі пры НАН Беларусі В. П. Лемцюговай на аснове спіскаў назваў паселішчаў, дасланых з раённых выканаўчых камітэтаў.

Над тэкстам даведніка працавалі:

Лемцюгова В. П. : Прадмова.

Гапоненка І. А. : Напісала ўступную частку даведніка “Брэсцкая вобласць”. Прывяла ў нарматыўны стан арыгінальныя (беларускамоўныя) назвы даведніка і парадыгму іх скланення. Ажыццявіла згодна з інструкцыямі транслітарацыю беларускіх назваў на лацінку і рускую мову. Падрыхтавала матэрыял для рубрыкі “Страчаныя назвы”. Аформіла і набрала на камп’ютары рукапіс даведніка.

Праца выконвалася пры шырокім удзеле выкладчыкаў кафедры беларускага мовазнаўства, кафедры гісторыі і дыялекталогіі і кафедры агульнага і рускага мовазнаўства філалагічнага факультэта Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна. Яны сабралі па ўсіх раёнах Брэсцкай вобласці альтэрнатыўны афіцыйнаму матэрыял, на аснове якога сфарміравалася рубрыка “Варыянты назваў населеных пунктаў”. У прыватнасці Я. В. Абрамава абследавала Ганцавіцкі, Івацэвіцкі, Ляхавіцкі раёны; Т. А. Гераськіна – Жабінкаўскі; В. М. Емельяновіч – Брэсцкі, Пружанскі; З. М. Заіка – Камянецкі, Маларыцкі, Столінскі; Т. М. Кананенка – Бярозаўскі; М. І. Новік – Баранавіцкі; М. І. Пашкевіч – Лунінецкі; І. У. Сацута – Іванаўскі; С. А. Сінкевіч – Кобрынскі; Н. Р. Якубук – Драгічынскі, Пінскі.

Пры падрыхтоўцы даведніка выкарыстоўваліся таксама паказанні гістарычных і сучасных пісьмовых крыніц, такіх, як “Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией” (Вильна, 1865-1915, тт. 1-39), “Указатель населенным местам Гродненской губернии” (Гродно, 1905), “Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі”, “Слоўнік назваў населеных пунктаў” (у шасці кнігах) Я. Н. Рапановіча, “Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych ziem słowiańskich ” (Warszawa, 1884, т. 1-15), “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Уступныя артыкулы. Даведачныя матэрыялы і каментарыі да карт” (Мінск, 1963), “Лексічны атлас беларускіх народных гаворак” у 5-ці тамах (М., 1993-1998) энцыклапедычныя выданні, геаграфічныя атласы і карты. Гэтак па крупінцы збіралася інфармацыя, якая легла ў аснову важнага дзяржаўнага дакумента.

Рукапіс даведніка два разы ўзгадняўся ў раённых выканаўчых камітэтах, абмяркоўваўся на пасяджэннях Рэспубліканскай тапанімічнай камісіі пры НАН Беларусі і Тапанімічнай камісіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь.

Каардынацыю працы над даведнікам ажыццяўляла Н. Р. Аўраменка – галоўны спецыяліст аддзела картаграфіі Камітэта па зямельных рэсурсах, геадэзіі і картаграфіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь.

Кантрольны прагляд даведніка праведзены ў аддзеле географічных назваў Дзяржаўнага цэнтра картографа-геадэзічных матэрыялаў і даных Рэспублікі Беларусь па дзяжурных матэрыялах Камітэта па зямельных рэсурсах, геадэзіі і картаграфіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь Р. М. Лопух, І. В. Сцепановіч, Т. І. Смагінай Т.І.

Аўтарскі калектыў лічыць сваім прыемным абавязкам выказаць шчырую падзяку старшыні Камітэта па зямельных рэсурсах, геадэзіі і картаграфіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь Г. І. Кузняцову і яго намесніку Т. В. Пыка за дзейсную падтрымку на ўсіх этапах падрыхтоўкі выдання. Дзякуем усім арганізацыям і прыватным асобам, якія аказалі дапамогу ў зборы інфармацыі і пры ўзгадненні тэксту даведніка.

Заўвагі і прапановы просім дасылаць на адрас: 220072, г. Мінск, вул. Сурганава, 1, корпус 2. Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Рэспубліканская тапанімічная камісія.

Спіс прынятых скарачэнняў

- в. – вёска
- г. – горад
- г.п. – гарадскі пасёлак
- ж. – жаночы род
- з. – засценак
- м. – мужчынскі род
- мн. – множны лік
- м-к – маёнтак
- мяст. – мястэчка
- н. – ніякі род
- п. – пасёлак
- п-ча – паселішча
- р.п. – рабочы пасёлак
- с/с – сельсавет
- ст. – станцыя
- ф. – фальварак
- х. – хутар
- ц. вобл. – цэнтр вобласці
- ц. р-на – цэнтр раёна
- чыг. ст. – чыгуначная станцыя
- чыг. р-д – чыгуначны раз'езд

Транслітарацыя беларускай кірыліцы на беларускую лацінку¹

Літара беларускай кірыліцы	Адпаведная літара лацінкі	Прыклады транслітарацыі беларускіх геаграфічных назваў
А а	A a	Аршанскі – Aršanski
Б б	B b	Бешанковічы – Biešankoviіy
В в	V v	Віцебск – Viciebsk
Г г	H h	Гомель – Homieĺ, Гаўя – Haўja
Д д	D d	Добруш – Dobruš
Е е	Je je*	Ельск – Jeĺsk
	ie**	Бабаедава – Babajedava
Ё ё	Jo jo*	Венцавічы – Viencavičy
	io**	Ёды – Jody
		Вераб’ёвічы – Vierabjovičy
Ж ж	Ž ž	Мёры – Miory
З з	Z z	Жодзішкі – Žodziški
І і	I i	Зэльва – Zeĺva
Й й	J j	Іванава – Ivanava
К к	K k	Лагойск – Lahojsk
Л л	L l	Круглае – Kruhlaje
		Лошыца – Lošyca
		Любань – Liubań
М м	M m	Магілёў – Mahilioŭ
Н н	N n	Нясвіж – Niasviž
О о	O o	Орша – Orša
П п	P p	Паставы – Pastavy
Р р	R r	Рагачоў – Raħačou
С с	S s	Светлагорск – Svetlahorsk
Т т	T t	Талачын – Talačyn
У у	U u	Узда – Uzda

¹ Транслітарацыя лацінкай пададзена паводле Інструкцыі па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта, зарэгістраванай у Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 30.11.2000 г. № 8/4488 у рэдакцыі пастановы Дзяржаўнага камітэта па маёмасці Рэспублікі Беларусь ад 11.06.2007 г. № 38, зарэгістраванай у Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 06.07.2007, № 159, 8/16668.

Літара беларускай кірыліцы	Адпаведная літара лацінкі	Прыклады транслітарацыі беларускіх геаграфічных назваў
Ў ў	Ŭ ŭ	Шаркаўшчына – Šarkaŭščyna
Ф ф	F f	Фаніпаль – Fanipał
Х х	Ch ch	Хоцімск – Chocimsk
Ц ц	C c	Цёмны Лес – Ciomny Lies
Ч ч	И и	Чавусы – Čavusy
Ш ш	Š š	Шуміліна – Šumilina
Ы ы	Y y	Чыгірынка – Čyhirynka
Ь ь	'	Чэрвень – Červień
Э э	E e	Чачэрск – Čačersk
Ю ю	Ju ju*	Юхнаўка – Juchnaŭka
	iu**	Гаюціна – Hajucina
Я я	Ja ja*	Цюрлі – Ciurli
	ia**	Ямнае – Jamnaje, Баяры – Bajary
		Вязынка – Viazynka

* – у пачатку слова, пасля галосных, апострафа, раздзяляльнага мяккага знака і ў.

** – пасля зычных.

ПРАДМОВА

1. Агульныя звесткі пра ўласныя геаграфічныя назвы

Беларускія ўласныя геаграфічныя назвы (тапонімы)¹ сфармаваліся на працягу стагоддзяў у самай цеснай сувязі з жыццём і культурнай дзейнасцю роднасных і няроднасных нам плямён і народаў, якія калі-небудзь насялялі наш край. У сукупнасці яны складаюць **беларускую нацыянальную айканімію**.

Разам з помнікамі старадаўняга дойлідства, руінамі гарадзішчаў і замчышчаў мы ўспадкавалі ад мінулых пакаленняў і ўласныя геаграфічныя назвы – своеасаблівы летапіс сваёй зямлі. Маючы на ўвазе тапанімную спадчыну, нямецкі філолаг Вільгельм Грым пісаў: “Ёсць больш жывыя сведчанні пра народы, чым косці, дамавіны і зброя, – гэта іх мова”. Сапраўды, тапонімы ў адрозненне ад археалагічных знаходак увасабляюць у сабе моўную (гукавую) памяць пра этнасы, што значна падвышае іх інфарматыўную каштоўнасць. Адлюстроўваючы нацыянальны каларыт (г.зн. своеасаблівасць нацыянальнай мовы і культуры), тапонімы з’яўляюцца важнай часткай нашай гістарычна-культурнай спадчыны і гэтак жа вартыя ашчаднага стаўлення і аховы, як і іншыя творы чалавечага духу і чалавечых рук. Кожны зніклы тапонім – непапраўная страта, збыдненне нашага тапанімнага ландшафту. Скажоныя назвы не толькі ўступаюць у супярэчнасць з іх адраснай функцыяй, але і губляюць сваё нацыянальнае аблічча, моўную спецыфіку, гістарычна-культурную і навуковую вартасць.

Адрасная функцыя ўласных геаграфічных назваў надзвычай важная, але не адзіная. У кожнай назве абавязкова прысутнічае або прысутнічаў канкрэтны гістарычны сэнс, усімі сваімі каранямі яны звязаны з культурай народа, з’яўляюцца яе прадуктам і параджэннем, практычна неаддзялімыя ад яе. Тыя тапонімы, у якіх увасоблены тыповыя рысы нацыянальнай культуры, факты або падзеі, звязаныя з гісторыяй народа, адносяцца да **гістарычна-культурных помнікаў**.

Пачэсны абавязак і справа гонару кожнай дзяржавы – абараніць свой нацыянальны культурны скарб, забяспечыць яму надзейную дзяржаўную ахову.

2. Уласныя назвы населеных пунктаў. Сучасны стан

Беларуская айканімія празмерна абцяжарана варыянтнасцю на пісьмовым і вуснамоўным узроўнях, вызначаецца неўпарадкаванасцю і непісьменным афармленнем. Прычыны гэтага як у нашым далёкім, так і адносна нядаўнім мінулым. Яшчэ з часоў Люблінскай (1569 г.) уніі

¹ Тапонім – уласная назва любога геаграфічнага аб’екта (ад грэчаскіх слоў *τοπος* ‘месца’ + *ονίμα* ‘імя, найменне’). Айконім – адна з разнавіднасцей тапонімаў – назва населенага пункта (ад грэч. *οικος* ‘жыллё’ + *ονίμα* ‘імя, найменне’). Тапанімія – сукупнасць уласных геаграфічных назваў. Айканімія – сукупнасць уласных назваў населеных пунктаў.

сітуацыя для беларускай мовы складвалася даволі неспрыяльна. Пазней, у 1696 г. сейм Рэчы Паспалітай скасаваў статус беларускай мовы як дзяржаўнай і такім чынам адкрыў шлях да татальнай паланізацыі. Ад гэтай пары назвы беларускіх паселішчаў запісваліся толькі графічнымі сродкамі польскай мовы ў характэрнай для яе фанетычнай і граматычнай формах. У такім выглядзе большасць з іх увайшла ў дзяржаўныя дакументы, на карты, выцесніўшы з пісьмовай і картаграфічнай практыкі нашы спрадвечныя правільныя формы. У выніку склаліся дзве разнавіднасці беларускай нацыянальнай айканіміі – афіцыйная (паланізаваная) і вуснамоўная (традыцыйная).

У складзе Расійскай імперыі ні дакументалісты, ні гісторыкі, ні картографы таксама не паклапаціліся пра дакладнасць перадачы беларускіх айконімаў на рускую мову. Яны запазычвалі ўжо гатовыя польскія формы і запісвалі іх кірыліцкай графікай. У выніку неаднаразовай перадачы з адной мовы на іншую без уліку арыгінала шэраг айконімаў увайшоў у гісторыю ў чужамоўнай ці скажонай форме, з неўласцівымі для іх гукавымі, граматычнымі і словаўтваральнымі рысамі. Гэтым была нанесена шкода ўсёй айканімічнай сістэме Беларусі. У пісьмовай практыцы замацаваліся паланізаваныя формы, многія з якіх яшчэ і сёння прызнаюцца за афіцыйныя: *Азяры́ска, Ацячы́зна, Бжэ́гі, Ву́лька, Гу́рка, Дамбро́ва, Доўбі́зна, Забрэ́ззе, Калядзі́зна, Стаўпо́віскі, Туржэ́ц, Хо́йна, Хо́йнікі* і інш. У гэты ж спіс трапілі і назвы нашых шырока вядомых гарадоў *Брэст, Гро́дна, Навагру́дак, Драгі́чын*, якія згадваюцца ў ранніх летапісах і іншых старажытнапісьмовых дакументах у сваім усходнеславянскім абліччы: *Бересть, Бересте, Городня, Новгородок, Новгородок, Дорогичин*. У гэтых жа формах (толькі з некаторымі гукавымі відазменамі) яны і зараз стабільна ўжываюцца ў вусных зносінах (*Бэ́рэсць, Бэ́рысць, Бе́расце, Го́радня, Дарагі́чын, Нава́гарадак*).

У працэсе рускамоўнай апрацоўкі маса беларускіх назваў яшчэ больш аддалілася ад свайго арыгінала. Напрыклад, беларускія *Чарэ́мушнікі* ў рускім варыянце перайначаны на *Черёмушки*, адпаведна *Чамяры́цы* – *Чемерисы*, *Сухавéжа* – *Суховержи*, *Казялу́жа* – *Козелужье*, *Ба́бінка* – *Бабёнка*, *Го́смiра* – *Госмирово*, *Шы́цікі* – *Щитики*, *Стра́лічаў* – *Стреличево*, *Лоў́жа* – *Ловша*, *Звэ́сніца* – *Двесница*, *Глу́шыныцы* – *Глушницы*, *До́шнава* – *Дошмово*, *Каршаві́ца* – *Крашевица*, *Галавачы́* – *Головичи*, *Пу́кшына* – *Пушкино*, *Харкі́* – *Харьки*, *Во́жыкі* – *Ожики*, *Но́выя Зелянькі́* – *Новые Зелёнки*, *Іва́нічы* – *Ивановичи*, *Смагаро́ўка* – *Сморговка* і г.д. Прайшоўшы праз расійскую канцылярыю, зніклі або страцілі пэўнасць цэлыя словаўтваральныя тыпы беларускіх айконімаў. Напрыклад, спрадвечнабеларускія назвы сельскіх паселішчаў на *-аў, -оў (-ёў), -еў, -ін (-ын)* зусім свядома былі заменены на звыклыя для расіян формы на *-ава, -ова (-ёва), -ева, -іна (-ына)*. Такім чынам, кажам *Барбаро́ў, Галачэ́ў, Палобэ́ў, Хо́наў, Шапярэ́ў* (на Магілёўшчыне), *Брылё́ў, Віно́раў, Во́саў, Людвіко́ў, Покраша́ў, Хо́растаў* (на Міншчыне), а пішам *Барбаро́ва, Галачо́ва, Палобе́ва, Хо́нава, Шапярэ́ва, Брылё́ва, Віно́рава, Во́сава, Людвіко́ва, Покрашава, Хо́растава*.

У савецкі перыяд якіх-небудзь пазітыўных зрухаў у дачыненні да нацыянальнай айканіміі не адбылося. Па-ранейшаму заставаліся ва ўжытку паланізаваныя і русіфікаваныя формы. Паступова ўвесь корпус беларускіх айконімаў, у тым ліку і картатэка назваў населеных пунктаў Беларусі пры былым Вярхоўным Савеце БССР, былі пераведзены на рускую арфаграфію. Пасля гэтага беларускамоўныя формы айконімаў выводзіліся выключна з рускамоўных, што дадало неразбярэхі, памылак і скажэнняў.

Працяглая афіцыйная фіксацыя беларускіх айконімаў у адаптаваных рускіх формах і адвольная перадача іх на беларускую мову спарадзілі масу варыянтаў (фанетычных і марфалагічных мадыфікацый), далёкіх ад арыгінала. Прыкметна павялічыўся разрыў паміж пісьмовай формай і вуснай. Вось як, напрыклад, гэта выглядае на канкрэтных прыкладах. У розных раёнах Гродзенскай вобласці мясцовая форма *Падзітв́а́, Варанóва, Кармі́лкі, Няце́ча, Бялі́ца*, афіцыйная – *По́дзітва, Во́ранава, Карні́лкі, Няце́ч, Бе́ліца*.

Разнабой трывала ўсталяваўся і ў пісьмовай практыцы. Нават у досыць аўтарытэтных сучасных выданнях адна і тая ж назва пішацца па-рознаму: *А́льбін і А́льбінск, Стараду́мка і Стараду́бка, Мяхе́давічы і Міхе́давічы, Зашчэ́б'е і Зашчо́б'е, Снядзі́н і Сне́дзін, Кача́н і Качано́ва, Гару́сты і Гары́сты, Ка́бішча і Ка́бішы, Пру́сін і Пру́сіна, Ры́скаў і Рыско́ва, Сі́цькава і Сіцько́ва, Ціхо́навічы і Ціхано́вічы, Дына́раўка і Дзіна́раўка, Ста́нькава і Ста́нькаў, Грабе́нь і Грэ́бень, Забача́ны і Забіча́ны, Скры́льская Слабада́ і Скрыль-Слабада́, Гарба́наўка і Урба́наўка, Забаё́нне і Забае́нне, Студзе́нка і Сцюдзе́нка, Ву́збераж і Узбераж, Міраны́ і Міро́ны, Сяле́ц і Сяльцы́, Ко́рсынь і Карсы́нь, Бухаві́чы і Бухо́вічы, Грачы́хі і Грычы́хі, Бяла́вічы і Бяло́вічы, Більцаві́чы і Більце́вічы, Клаўсу́ці і Клаўсю́ці*.

Нямала шкоды нанесла нацыянальнай айканіміі кампанія па перайменаванні, якая дасягнула сваёй вяршыні ў 1960-я гады. Толькі ў 1964-1968 гг. свае спрадвечныя назвы страцілі звыш трохсот населеных пунктаў Беларусі. А ўвогуле сёння тысячы нашых вёсак жывуць пад чужымі імёнамі. Найболей пацярпеў старажытны айканімны фонд. З яго складу выдалена ўсё, што здавалася зняважлівым, грубым, ідэалагічна неадпаведным ці проста незразумелым. Побач з сапраўды абразлівымі і немілагучнымі назвамі тыпу *Сабакінцы, Неўмывакі, Халуі, Боўдзілавічы, Бязбожнік, Дурынічы, Гнойны Рак* нярэдка адыходзяць у нябыт і зусім прыстойныя, арыгінальныя (часам адзінкавыя ў сваім родзе) назвы такія, як *Ліхтэ́рня, Стары Майдан, Суднікі, Гарадок, Манастыр, Божадары, Вобчае, Вулька Жандовая, Засценак Дубрава, Данілаўская Буда, Гаспода, Маёнтак, Фальварак, Бераставіца, Іван-Бор, Радацэ́нь* і інш. Разам з імі зніклі важныя гістарычныя і моўныя звесткі, якія тычацца мінулага нашага краю. Напрыклад, слова *ліхтэ́рня* ў старажытнасці азначала 'прадпрыемства, на якім выраблялі *ліхтэ́ры* – невялікія грузавыя судны тыпу баржы; слова *майдан* – 'печ, у якой апальвалі цэглу', *буда* – 'прадпрыемства па перапрацоўцы драўніны; паташны завод'; *гарадок* – 'старажытнае ўмацаванае паселішча; крэпасць'; *вулька (волька)* – 'новае паселішча, жыхары якога на пэўны час карысталіся воляй, вызваляліся

ад падаткаў’, польскі прыметнік *жандовы (rządowy)* ‘урадавы, дзяржаўны, казённы’ указвае на тое, што паселішча належала дзяржаве, а не прыватнай асобе; *засценак* – ‘паселішча або шнур зямлі за межамі (сцяною) асноўных надзелаў’; словы *гаспода, маёнтак, фальварак* – сядзіба маёмнага гаспадара, пана; *вобчае* – ‘зямля, якая знаходзілася не ў прыватным, а ў агульным (абшчынным) карыстанні.

Між іншым, большасць скасаваных назваў не ўтрымлівае ніякага зняважлівага сэнсу. Нехта не ўпадабаў назву *Супаросная Слабада*, у якой, відаць, пачулася штосьці сугучнае са словам *паросная* (‘жывёліна, якая носіць у сабе плод’ – пра свінню). На самой справе вёска гэтак названа за тое, што ў даўніну, будучы яшчэ слабадою, яна размяшчалася на беразе ракі *Супаросль*. Дарэмна абвінавацілі ў нечым непрыстойным і назву *Загаліха*. Сэнс яе ў тым, што для заснавання свайго паселішча людзі абралі месца за бязлесным балотам, у народзе яно завецца *галае (голае)* балота, або проста *гала, галіха, галіца* (аналагічна *лысуха, лысіца* ‘гара без расліннасці’). Назву *Чарцеж*, напэўна, параднілі са словам *чорт* і перайменавалі ў *Сонечнае*. У сапраўднасці ж паміж імі няма нічога агульнага. *Чарцеж*, як і *Чарцёж, Чарцяж, Чэрці* тэматычна звязаны з падсечна-агнявым земляробствам, якое з глыбокай даўніны было тыповым заняткам беларусаў. Каб адваяваць у леса мізэрны астравок ворнай або сенажатнай зямлі, трэба было найперш засушыць дрэвы. З гэтай мэтай на іх у пэўную пару года рабілі засечкі (“*черти, чертяжи*”). Адсюль і пайшлі назвы лясных дзялянак, а таксама тых паселішчаў, што на іх засноўваліся. Словы гэтыя і іх сэнс вельмі даўнія, яны зрэдку згадваюцца толькі ў тэкстах старабеларускіх пісьмовых помнікаў XVI – XVII стст. Не змяшчаюць у сабе негатыву і такія назвы, як *Гапоны, Пецюлі, Мартышкі, Мацюкі*. У іх знайшлі ўвасабленне размоўна-бытавыя формы афіцыйных праваслаўных імёнаў (*Гапон* ад *Гапей, Пяцюль* ад *Пётр, Мартышок, Мартышко* ад *Марцін, Мацюк* ад *Матфей*). У мінулым беларусы надзвычай творча папрацавалі над чужым, незразумелым ім іменасловам, што прыйшоў у X ст. з Візантыі разам з прыняццем хрысціянства на Русі. Напрыклад, афіцыйнае імя *Евфимий* у вуснах народа пераўтворана ў *Яхім, Аўхім, Ахім, Аўхута, Юх, Юхо, Юхно, Юш, Юша, Юшко, Юць, Ютко, Юцко, Яхно*, імя *Константин* – у *Косця, Касцюк, Касцюшка, Кастыка, Касцян, Касцяш, Касцяй, Касцялей, Касцяга*. Менавіта яны і засведчыліся ў такіх назвах нашых паселішчаў, як *Аўхімкі, Аўхуты, Юхавічы, Юхнава, Юхнавічы, Юшкі, Юшкавічы, Юцішкі; Касцюковічы, Касцюшкава, Касцюкі, Касцяны, Касцянкі, Касцяшы, Кастыкі, Касцягаўка*.

Тысячы назваў вядуць свой пачатак ад родавых празванняў і мянушак тыпу *Бальдзюкі, Блізюкі, Брухачы, Быкі, Ваўкі, Каты, Рагачы, Матыкі, Ласі, Сабалі, Баранавічы, Калацілы, Петухоўка, Рылаўшчына*. Як правіла, мы з разуменнем ставімся да прозвішчаў *Быкаў, Воўк, Кот, Собаль, Баранаў, Петухоў, Рылаў, Шылаў, Слюнькоў*, а ў складзе назваў паселішчаў яны нас чамусьці раздражняюць. *Каты* замянілі на *Сасновую, Слюнькоўшчыну* – на *Красную Паляну, Блізюкі* – на *Майскую* і г.д. У немцаў і англічан, напрыклад,

назвы *Оксенфурт* і *Оксфорд* у перакладзе абазначаюць *Бычыны Брод*, але ўспрымаюцца зусім натуральна і ніхто не збіраецца іх пераймяноўваць.

На дзіва лёгка мы расстаемся з гістарычна матываванымі найменнямі і замяняем іх на штучна прыдуманых. Вёска *Засценкі* пасля перайменавання стала называцца *Кастрычнік*, *Драхча Буглацкая – Праўда*, *Капцюгі – Красны Маяк*, *Шпалзавод – Брацкая*, п. *Пакроўскі – Пражэктар*, *Амерыка – Савецкая*, *Падсавін – Ляшчэўнік*, *Заграбелле – Сцяг*, *Рачча – Пралетарыя*. Значны культурны пласт геаграфічных назваў пацярпеў у выніку ідэалагічнай мадэрнізацыі. Вёска *Божы Дар* перааформілася ў *Красны Дар*, *Горы-Горкі* – у *Беларускія Горкі*, *Алёс* – у *Чырвоны Алёс*, *Лясны Востраў* – у *Чырвоны Востраў*, *Германова Слабада* – у *Чырвоную Слабоду* і г. д. Перайменаванні, як правіла, праводзіліся стыхійна, некампетэнтна. Таму у адным і тым жа раёне можа быць дзве і больш аднолькавых назвы. А рэспубліку ў цэлым літаральна запаланілі назвы з рэвалюцыйнай (чырвонай) сімволікай накшталт *Чырвоны Змагар*, *Чырвоны Партызан*, *Чырвоны Пільшчык*, *Чырвоны Груд*, *Чырвоны Кут*, *Чырвоны Ручай*, *Чырвонае Поле*, *Чырвонае Селішча*, *Чырвоная Квётка*, *Красны Мост*, *Красны Курган*, *Красны Пахар*, *Красны Багатыр*, *Красны Свет*, *Красная Ніва*, *Красная Карма*. Толькі ў адной Гомельскай вобласці іх больш за семдзесят. Падобна, што, надсэнсам гэтых назваў ніхто ўсур’ез не задумваўся. Інакш не з’явіліся б на свет такія кур’ёзныя наватворы, як *Чырвоны Алёс* (*алёс* азначае ‘альховае балота’), *Савецкая Морач* (*морач* азначае ‘цёмнае балота’), або гібрыды тыпу *Чырвоны Пахар*.

У 1960-1980-ыя гады асабліва выразна пазначылася тэндэнцыя да вымывання з айканіміі нацыянальнай лексікі. Паўсюдна пры перайменаванні і найменаванні новых паселішчаў пачалі ўводзіцца рускамоўныя назвы тыпу *Возрождение*, *Восход*, *Восток*, *Красный Октябрь*, *Красная Звезда*, *Луч*, *Лучезарная*, *Отрадное*, *Первое Мая*, *Победитель*, *Победа*, *Пятилетка*, *Заря Коммунизма*, *Родина*, *Сиреневка*, *Трудовая*. Па-беларуску яны перадаюцца або транслітарацыяй (*Красны Акцябр*, *Васход*, *Васток*), або перакладам (*Чырвоны Кастрычнік*, *Усход*). Нярэдка нават мясцовы жыхар не ў стане разабрацца, як жа завецца яго вёска – *Пераможца* ці *Пабядзіцель*, *Прамён* ці *Луч*, *Кастрычнік* ці *Акцябр*? Здараецца, пераклад выпцясняе арыгінал і атрымлівае афіцыйнае прызнанне. Тады для таго, каб правільна напісаць назву, трэба абавязкова высветліць, на якой мове яна ўпершыню была зафіксавана – на рускай ці беларускай. Калі на рускай, то згодна з міжнароднымі правіламі, назву трэба не перакладаць, а запісваць літарамі беларускага алфавіта: *Акцябр*, *Вазраджэнне*, *Дзвігацель*, *Луч*, *Лучазарная*, *Родзіна*. Відаць, не трэба нікога пераконваць у тым, што гэтыя назвы ў нацыянальным тапанімным кантэксте (і без кантэксту) успрымаюцца як чужародныя, штучныя ўтварэнні. А што, калі ад іх спатрэбіцца ўтварыць прыметнік? Як мы назавем краму, школу, бальніцу ці дзіцячы садок у вёсках *Залог Пяцілеткі*, *Пабедная*, *Родзіна*, *Трудавая*?

Бывае і так, што зусім нармальна беларуская назва, але для населенага пункта не падыходзіць. Напрыклад, у назоўным склоне вёска *Янка Купала* гучыць як быццам няблага, а ў іншых склонах – не зусім (*вораг разбіты пад Янкам Купалам; жыву ў Янку Купале*). У такіх выпадках даводзіцца адмаўляць назве ў скланенні і пры гэтым суправаджаць яе словамі, якія абазначаюць тып паселішча – *вёска, пасёлак* і іншыя (*над вёскай Янка Купала, у вёсцы Янка Купала*). Таму перш чым прысвоіць назву населенаму пункту, трэба прадумаць усе дэталі, усе магчымыя сітуацыі. Справа гэтая сур'ёзная, адказная і далікатная.

Перайменаванне – жывы, натуральны працэс. Развіццё грамадства, змены ў яго сацыяльнай, палітычнай арганізацыі, гаспадарчым укладзе непазбежна прыводзяць да абнаўлення ў сістэме геаграфічных назваў. Але дрэнна, калі працэс гэты ператвараецца ў стыхію, не бярэцца пад разумны кантроль. Тады ў першую чаргу церпіць старажытны фонд. А гэта – адчувальная страта для гісторыі і культуры любога народа, бо з дапамогай штучных імёнаў з айканіміі выдаляюцца назвы, што нясуць у сабе найкаштоўнейшую інфармацыю і ствараюць своеасаблівае гістарычна-культурнае асяроддзе.

Пры перайменаванні і найменаванні новая назва павінна:

- а) давацца толькі на нацыянальнай мове;
- б) адлюстроўваць нацыянальны каларыт (своеасабліваць нацыянальнай мовы і культуры);
- в) быць семантычна матываванай, г. зн. мець сэнс і заключаць у сабе пэўны аб'ём тапанімнай інфармацыі;
- г) арганічна ўпісвацца ў нацыянальную тапанімнаю сістэму. Любая замена назвы ў межах тапанімнай сістэмы, што склалася гістарычна, патрабуе ўліку гукавой, словаўтваральнай і семантычнай структур новага наймення, каб не парушыць цэласнасці сістэмы і геаграфічнага фону;
- д) утварацца па правілах граматыкі і семантыкі беларускай мовы і падпарадкоўвацца ўсім яе правілам словазмянення і словаўтварэння;
- е) адлюстроўваць найбольш істотныя характарыстыкі аб'екта наймення і не паўтарацца, хоць бы ў межах такіх адміністрацыйна-тэрытарыяльных падраздзяленняў, як раён, сельсавет.

3. Упарадкаванне правапісу ўласных назваў населеных пунктаў

Пытанні ўпарадкавання правапісу ўласных назваў паселішчаў Беларусі ніколі не былі прадметам спецыяльнага даследавання або шырокага абмеркавання. Тым не менш пэўныя напрацоўкі ў гэтай галіне ёсць. У 1970-х гадах З. В. Рубцова на аснове звестак з сельсаветаў і школ, атрыманых шляхам анкетавання, склала даволі значны спіс беларускіх айконімаў з улікам іх мясцовага вымаўлення. Гэта была спроба вярнуць назвам беларускіх паселішчаў іх сапраўдныя нацыянальныя формы і пакласці іх у аснову перадачы на рускую мову. Вынікам гэтай працы з'явіўся “Словарь топонимов Белоруссии”, які ў свой час не атрымаў належнай падтрымкі з боку беларускіх службовых асоб і не быў апублікаваны.

Важную ролю ва ўрэгуляванні правапісу назваў беларускіх паселішчаў адыграў “Слоўнік назваў населеных пунктаў” Я. Н. Рапановіча па шасці абласцях: Віцебскай (1977), Брэсцкай (1980), Мінскай (1981), Гродзенскай (1982), Магілёўскай (1983) і Гомельскай (1986). Асноўная адметнасць слоўніка ў тым, што ўсе змешчаныя ў ім назвы ўпершыню пададзены з націскам і, па сведчанні самога аўтара, “запісаны паводле арфаграфічных нормаў, прынятых у сучаснай літаратурнай мове (беларускай і рускай)”. Надзвычай важна, што частка беларускіх формаў набліжана да арыгінала або цалкам адноўлена, асобным паланізаваным назвам вернута іх сапраўднае фанетычнае аблічча (*Лёзна, Мёры* заместа *Ліэзна, Міёры*). Істотным з’яўляецца і тое, што аўтар слоўніка адмовіўся ад перакладу (калькавання) назваў і прыняў прынцып транслітарацыі (*Чырвоны Араты – Чирвоный Аратый*), які зараз з’яўляецца вядучым у міжнароднай практыцы пры перадачы геаграфічных назваў з адной мовы на іншую.

Зразумела, што з першага заходу немагчыма вырашыць усе тыя праблемы, што назапашваліся стагоддзямі. Не мог рэалізаваць усе свае задумы і Я. Н. Рапановіч. Не ўдалося сабраць поўны рэестр назваў населеных пунктаў Беларусі (гэта ён прызнаваў і сам), дамагчыся строгай рэгламентацыі ў іх напісанні. У шэрагу выпадкаў прапанаваная ім форма для ўжытку разыходзіцца з мясцовай, з формамі, якімі карыстаюцца сучасныя энцыклапедычныя выданні. Нарэшце, пасля выхаду ў свет “Слоўніка назваў населеных пунктаў” Я.Н. Рапановіча прайшло больш за дваццаць гадоў і шмат што змянілася ў палітычна-адміністрацыйным падзеле Рэспублікі Беларусь, у рэестры назваў населеных пунктаў. Да таго ж гэты слоўнік не мае нарматыўнага статусу. У Беларусі адзіным выданнем, якое надзелена такім статусам, з’яўляецца “Справочник административно-территориального деления БССР” (1986) на рускай мове. Беларускамоўны друк і картаграфія мусяць пакуль што вырашаць пытанні правапісу геаграфічных назваў, зыходзячы з уласных меркаванняў і магчымасцяў.

Як бачым, усё сведчыць пра тое, што наспела вострая неабходнасць у выданні такога нарматыўнага даведніка, у які б увайшлі ўсе без выключэння назвы паселішчаў у іх сапраўдным беларускім гучанні і правільным напісанні. Яны ж павінны служыць зыходнай базай для перадачы на іншыя мовы (рускую, польскую і інш.). Сёння ў міжнароднай практыцы назапашаны багаты вопыт па ўнармаванні ўласных геаграфічных назваў, з якім наша краіна не можа не лічыцца як член Арганізацыі Аб’яднаных нацый.

4. Структура нарматыўнага даведніка “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь”

Даведнік захоўвае пераемнасць у агульных падыходах да ўнармавання беларускай айканіміі, ужытых у слоўніку Я.Н. Рапановіча. Тым не менш ён цалкам можа разглядацца як даведнік новага пакалення. У ім сабраны ўсе наяўныя на 31 снежня 2005 г. назвы населеных пунктаў Беларусі, якія размяркоўваюцца ў межах чатырох рубрык.

У першай рубрыцы змешчана табліца адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак і іх колькасныя паказчыкі ў абсягу вобласці, звесткі пра дату ўтварэння і плошчу. Аналагічная інфармацыя даецца па кожным раёне. Раён у сваю чаргу падзяляецца на больш дробныя адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі: гарады раённага падпарадкавання, пасёлкі гарадскога тыпу, сельсаветы з указаннем усіх населеных пунктаў, якія да іх адносяцца (на беларускай мове кірыліцай і лацінкай, а таксама на рускай мове).

У беларускай частцы спісы назваў паселішчаў пададзены ў строгай алфавітнай паслядоўнасці. Пры кожнай загалоўнай беларускай назве рэгулярна паказваюцца: граматычны род (пры множналікавых – множны лік), канчаткі найбольш ужывальных у пісьмовай практыцы склонаў – роднага, творнага, меснага:

Вайнілава *н.* – ва, -вам, -ве;

Згурск *м.* –ка, -кам, -ку;

Астравы *мн.* –вóў, -вáмі, -вáх

У родным і творным склонах прыведзены варыянты канчаткаў:

Баяры *мн.* Баяр і Баяраў, -рамі, -рах;

Карма *ж.* – мé, -мóй і -мóю, -мé

Пры супадзенні формаў творнага і меснага склонаў канчатак даецца толькі адзін раз:

Азёрны *м.* – нага, -ным

Церабейнае *н.* – нага, -ным.

Склонавыя формы назваў населеных пунктаў у даведніку звычайна даюцца ў скарачэнні, за выключэннем тых выпадкаў, калі скарачэнне па якіх-небудзь прычынах непажаданае. Напрыклад, калі ўзнікае патрэба паказаць нейкую фанетыка-правапісную асаблівасць беларускай мовы, якую не кожны карыстальнік зможа прыняць да ўвагі: пераход [в] у [ў], [д] у [дз], [т] у [ц], пераход націску на іншы склад, чаргаванне і інш.:

Асавéц *м.* Асаўца́, -цо́м, -цы́

Брод *м.* Бро́да, -дам, -дзе

Перуно́ў Мост *м.* -но́вага Мо́ста, -но́вым Мо́стам, -но́вым Мо́сце

Баро́к *м.* Барка́, -ко́м, -ку́

Калю́га *ж.* –гі, -гай і –гаю, Калю́зе.

У беларускай частцы даведніка ўсе назвы маюць націск як у зыходнай форме, так і ў парадыгме, за выключэннем назваў з літарай *ё*, якая ў беларускай мове заўсёды знаходзіцца пад націскам.

Пад асобнай рубрыкай (“*Варыянты назваў населеных пунктаў*”) змешчаны варыянтныя назвы і іх формы, якія сёння не рэкамендуюцца ў якасці нормы, але пры жаданні мясцовых жыхароў і ўладаў могуць быць прызнаныя нарматыўнымі.

У рубрыцы “*Страчаныя назвы населеных пунктаў*” прыведзены спісы назваў, якія зараз па розных прычынах выйшлі з ужытку. Шмат іх знікла разам са спаленымі фашыстамі вёскамі, пры ўключэнні сельскіх паселішчаў у

склад гарадоў, ліквідацыі хутароў і “неперспектыўных” вёсак, у працэсе перайменаванняў.

Для зручнасці карыстання даведнікам і забеспячэння большай яго інфарматыўнасці ў канцы асноўнага тэксту змешчаны тры алфавітныя паказальнікі назваў населеных пунктаў – на беларускай мове кірыліцай і лацінкай, а таксама на рускай мовах. Яны маюць дваіное прызначэнне: з’яўляюцца асобным агульнаалфавітным слоўнікам і адначасова выконваюць ролю адсылачнага звяна да асноўнай часткі даведніка.

Рэспубліка Беларусь паступова ўваходзіць у сусветную інфармацыйную прастору, дзе кантактаванне ажыццяўляецца з дапамогай лацінскага алфавіта. Усё болей беларускіх геаграфічных назваў трапляе ў замежныя лацінапісныя тэксты. З улікам гэтага ў даведніку ўпершыню ўвесь рэестр беларускіх назваў населеных пунктаў пададзены лацінскім шрыфтам.

У даведніку свядома абыйдзены адтапонімныя прыметнікі. Гэтая катэгорыя назваў фармуецца і функцыянуе пераважна ў вуснамоўным асяроддзі і, у адрозненне ад агульных слоў, мае вузкарэгіянальную прывязку. Працэс іх утварэння далёка не заўсёды падпарадкоўваецца законам граматыкі (*камунарскі ад Камуна, дражанскі ад Дражня, драгоцкі ад Драгача, вугольскі ад Вуглы, бегамскі ад Бегамля, бяровіскі ад Бяровішча*). Ад адной і той жа назвы ў сістэмах розных дыялектных зон прыметнікі могуць быць утвораны па розных мадэлях (*будзянскі, будняцкі, будніцкі, будлянскі ад Буда, рудзінскі і руднянскі ад Рудня, рошчаўскі і рошчынскі ад Рошча*). Значыць, перш чым ставіць пытанне пра шырокае ўключэнне ў даведнік адтапонімных дэрыватаў, іх неабходна сабраць у поўным аб’ёме і дасканала вывучыць. Па некалькіх раёнах Гомельскай, Віцебскай і Брэсцкай абласцей такая праца ўжо вядзецца. Пакуль у даведнік уключаны толькі прыметнікі, утвораныя ад назваў цэнтраў раёнаў і сельсаветаў.

5. Нарматыўныя задачы і спосабы іх вырашэння

Нарматыўныя задачы даведніка зводзяцца да ўстанаўлення нацыянальнай формы беларускіх назваў паселішчаў шляхам выпраўлення памылак і скажэнняў. Іншымі словамі да адшукання формы, у якой назва ўвайшла ў нацыянальную мову.

Праграма пераводу беларускай айканіміі на нацыянальную аснову прадугледжвае:

1) **збор айконімаў**. Пры зборы айконімаў запіс вядзецца непасрэдна на месцы іх бытавання, а таксама шляхам распісвання беларускіх старапісьмовых помнікаў і сучасных найбольш аўтарытэтных публікацый па адзінай праграме і адзінай методыцы. Важна правільна пачуць вымаўленне і націск, вызначыць граматычны род назвы ў яе натуральным маўленчым кантэксце, зафіксаваць варыянты тапоніма.

2) **апрацоўку сабраных матэрыялаў**. На гэтай стадыі айконімы сістэматызуюцца і каталагізуюцца.

3) **вызначэнне нормы**. У працэсе аналізу ўстанаўліваецца нарматыўная форма кожнай назвы. За эталон прымаецца мясцовая форма (пры наяўнасці

двух і болей варыянтаў – адна з формаў) географічнай назвы, якая з пакалення ў пакаленне перадаецца жыхарамі паселішча і найбольш праўдзiва адлюстроўвае спецыфіку нацыянальнай мовы і айканіміі.

У адрозненне ад агульных слоў, якія строга арганізаваны ў класы, тыпы, мадэлі, парадыгмы і функцыянуюць пераважна ў адной літаратурнай форме, уласныя географічныя назвы вар’іруюцца ў залежнасці ад асаблівасцей іх вымаўлення ў тых ці іншых тэрытарыяльных дыялектах. Напрыклад, у розных мясцовасцях яны вымаўляюцца і пішуцца *Водруб* і *Отруб*, *Адрубак* і *Атрубак*. Адна і тая ж па сваёй семантычнай сутнасці назва ўжываецца то з прыстаўнымі гукамі, то без іх (*Гальшаны* і *Альшаны*, *Востраў* і *Остраў*, *Воступ* і *Оступ*, *Амховая* і *Мховая*), з розным націскам (*Баркі* і *Боркі*, *Кудзеркі* і *Кудзёркі*, *Забалоўце* і *Забалаўце*, *Зайцы* і *Зайцы*). Наяўнасць варыянтаў у межах Беларусі абумоўлена самой прыродай уласных географічных назваў, а менавіта тым, што яны ўзніклі і сфармаваліся па законах мясцовых дыялектаў задоўга да таго, як пачалі складвацца нормы беларускай літаратурнай мовы. Таму мы запісваем іх па правілах сучаснай арфаграфіі, але з абавязковым захаваннем іх мясцовага фанетычнага і структурнага вобраза: *Абалонь* і *Балонь*, *Абвóрак* і *Абóрак*, *Сцюдзяніца* і *Студзяніца*, *Карчóмнае* і *Карчэмнае*, *Кругóвіна* і *Круглóвіна*.

Некалькі іншы падыход у адносінах да правапісу прыстаўнога *в*, паколькі ў гэтым выпадку мы маем справу з характэрнай асаблівасцю беларускай мовы ў цэлым.

Уласныя найменні з ініцыяльнымі літарамі *о*, *у* вельмі неаднародныя. Ёсць назвы зусім празрыстыя паводле сваёй структуры і паходжання (*Вóзера*, *Ву́гал*) і назвы, сэнс і моўная прыналежнасць якіх пакуль што з’яўляюцца загадкай (*Олтуш*, *Ордань*, *Урведзь*, *Устрóнь*, *Уць*). Некаторая частка назваў населеных пунктаў паўтарае назвы рэк, якія па ўсіх адзнаках з’яўляюцца неславянскімі па паходжанні (*Олксна*, *Опса*, *Опліса*, *Ужа́*, *Уза́*, *Узда́*, *Ула́*, *Уса́*, *Уся́жа*, *Уша*). Таму падвесці напісанне гэтай катэгорыі назваў пад агульнамоўнае правіла фактычна немагчыма.

У даведніку прынятая наступная правапісная схема.

Прыстаўное *в* пішацца:

1) у географічных назвах з пачатковымі націскнымі *о*, *у*, якія маюць прамыя лексічныя адпаведнікі ў сучаснай беларускай мове (*Вóзера*, *Вóстраў*, *Ву́гал*, *Ву́сце*, *Ву́сы*, *Ву́ткі*, *Вóпытны*, *Ву́зкае*), а таксама ў аднакарэнных з імі назвах з пачатковымі націскнымі і ненаціскнымі *о*, *у* (*Вóстрада*, *Ву́гальнікі*, *Ву́саўшчына*, *Вугало́к*, *Вуглы́*, *Вугля́ны*, *Вугале́ц*);

2) у географічных назвах славянскага паходжання з пачатковымі націскнымі *о*, *у*, якія не маюць прамых лексічных адпаведнікаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (*Вобчае*, *Восава*, *Воступ*, *Вушлава*);

3) у сярэдзіне географічных назваў перад націскнымі *о*, *у* (*Завóзер’е*, *Завóзерцы*, *Паву́ссе* – р. *Уса*).

Прыстаўное *в* не пішацца:

1) у геаграфічных назвах славянскага і неславянскага паходжання з пачатковым *у*, у якіх націск падае не на першы склад (*Улавіна, Уласы, Упірава, Ушкавіца, Узда́, Узá, Уса́, Усвѣя, Усвяць, Усна́р, Усо́мля, Уся́жа, Уша́*);

2) у геаграфічных назвах славянскага паходжання з прыставачным пачатковым *у* незалежна ад месца націску (*Ўзбалаць, Ўзбераж, Узбярэ́жжа*);

3) у геаграфічных назвах няснага паходжання з пачатковымі націскнымі і ненаціскнымі *о, у* (*Олтуш, Ордань, Орля, Орпа, Орша, Оршаль, У́рач, У́рведзь, У́странь, У́тра, У́хлясьць, Уць, У́ша*).

У вытворных прыметніках ініцыяльныя літары з пераходам націску на іншыя склады не мяняюцца (*Узда́ – ўздзенскі*).

Самая ідэальная сітуацыя, калі мясцовая форма без якіх-небудзь зменаў (апрача фанетыка-арфаграфічных) замацоўваецца ў пісьмовай мове. Але тапанімная практыка ніяк не ўкладваецца ў гэтую адзіную схему. Мясцовая форма даволі часта не супадае з пісьмовай па той прычыне, што апошняя аказваецца асіміляванай рускай або польскай мовамі, а часам проста памылковай. Нягледзячы на ​​непапулярнасць у народзе, апошняя праз шырокае выкарыстанне ў афіцыйных крыніцах нярэдка трывала ўваходзіць у свядомасць грамадзян і ўспрымаецца імі як асноўная, абавязковая форма. Пасля гэтага ажыццявіць яе замену на сапраўдную (вуснамоўную) бывае не так проста. Праблему ствараюць традыцыйнасць, якая пры выбары варыянта з'яўляецца даволі ўплывовым аргументам, і, не ў меншай ступені, псіхалагічны бар'ер. Апрача таго, вяртанне кожнай былой назвы звязана з прававой працэдурай, фінансавымі выдаткамі.

Ёсць выпадкі, калі назва мае некалькі мясцовых варыянтаў. Тады даводзіцца кіравацца прынцыпам так званага “актуальнага гістарызму”, г. зн. аддаваць перавагу варыянту, які супадае са старажытнай пісьмовай формай. Да прыкладу, адна і тая ж назва вёскі на месцы мае форму *Мелішаў*, на дарожных указальніках пішацца *Малешев, Малишев* (у Тураве), *Малишев, Мальшев* (у Жыткавічах), *Малешев, Малишево* (у Лельчыцах), а ў старабеларускіх пісьмовых дакументах XVIII ст. – *Мелешевъ*. Значыць, за агульнаўжывальную прымаем форму *Мелешаў*.

Або такая сітуацыя. Жыхары называюць свае паселішчы *Амсціслаў, Полацак, Слуцак*, а ў старабеларускіх пісьмовых помніках гэтыя назвы зафіксаваны ў форме *Мстислав (Мстиславль), Полоцк, Полоцькъ, Полотскъ, Полотескъ, Полтескъ, Плтескъ, Полческъ, Случескъ*.

Форма *Амсціслаў* адлюстроўвае адну з характэрных фанетыка-арфаграфічных асаблівасцей беларускай мовы (наяўнасць прыстаўных галосных), а таму зусім заканамерна можа прэтэндаваць на нарматыўную. Але ж ёсць і іншая форма, якая з'яўляецца традыцыйна-пісьмовай і больш блізкай па структуры да старажытнай формы (*Мстиславль*). Трэба мець на ўвазе, што гэта адна з назваў гарадоў ранняй феадальнай эпохі (упамінаецца пад 1156 г.), якая сваім з'яўленнем абавязана рэальнай гістарычнай асобе. Каб засведчыць факт валодання князем горадам або сялом, да яго імя

дадаваўся старажытны суфікс прыналежнасці *-j* (*-ĕt*), перад якім пасля губных зычных паяўляўся *-l* (*Мстислав + j -- Мстиславль*). Да нас дайшлі толькі адзінкі назваў з такім паходжаннем і адносяцца яны да катэгорыі рэліктавых. А таму вельмі непажадана любое (нават нязначнае) іх структурнае пераафармленне. Дастаткова прыгадаць у гэтай сувязі незайздросны лёс беларускай старажытнай назвы *Ізяславль*, якая спачатку дэфармавалася ў *Заслаў*, а пасля – у *Заслаўе*. *Ізяславль* (пазней *Жеславль*, *Жаславль*) – адзін з найстаражытнейшых гарадоў Беларусі (першае ўпамінанне – 1127 г.) звязаны з канкрэтнай гістарычнай падзеяй. Горад пабудаваў князь Уладзімір, падараваў яго свайму сыну Ізяславу, адкуль і пайшла назва *Ізяславль*. Адступіўшы ад гістарычнай праўды, мы тым самым у значнай ступені пазбавілі назву яе старадаўняга зместу і формы.

Варыянты тыпу *Полацк*, *Слуцк* на працягу многіх стагоддзяў практычна не выходзілі за межы вуснага ўжытку. Пачатак іх пісьмовага выкарыстання адносіцца да канца XIX ст., але ўсё ж перавага аддавалася варыянту *Слуцк*. Напрыклад, у беларускамоўнай газеце “Наша Ніва” (1906-1915) форма *Слуцк* ужыта толькі 5 разоў, у той час як *Слуцк* – 54 разы. Форма тыпу *Полацк*, *Слуцк* даволі актыўна выкарыстоўвалася пазней, у 20-х гадах мінулага стагоддзя, у БССР (гл., напрыклад, Кайгарадаў А.І. Кліматычны атлас Беларусі. Менск, 1927), а таксама ў Заходняй Беларусі да часу яе ўваходжання ў склад БССР. Ужываецца яна ў асобных выданнях і цяпер. Але па-ранейшаму дамінуе форма на *-цк* (*Полацк*, *Слуцк*, *Клецк* і інш.). У айканіміі беларускіх зямель суфікс *-ск* (*-цк*) адзначаецца з IX – X стст., у тым ліку ў назвах двух старажытнейшых гарадоў *Полацк* і *Смаленск*, засведчаных летапісамі пад 862 і 863 гг. Звыш паловы гарадоў з назвамі на *-ск*, згаданых у летапісах XI ст., прыпадае менавіта на зону фармавання беларусаў, дзе гэты суфікс выяўляе прадуктыўнасць і ў наступныя стагоддзі. Кожны трэці беларускі горад з ліку тых, што занесены ў “Спісок рускіх городов” канца XIV ст., заканчваецца на *-ск* (*-цк*). Такім чынам, зноў мы маем справу з глыбока традыцыйнай рэліктавай з’явай, якая падкрэслівае самабытнасць нашага народа і старажытнасць тэрыторыі яго рассялення. У першую чаргу гэта адносіцца да назваў, якія ўтвораны па самай старажытнай мадэлі *уласная назва ракі + -ск*: р. *Бабруя + ск* → *Бабруйск*, р. *Піна + ск* → *Пінск*, р. *Палата + -ск* → *Полацк*, р. *Случ + ск* → *Слуцк*.

Улічваючы ўсе згаданыя акалічнасці, мы аддаем перавагу традыцыйным пісьмовым формам на *-ск* (*-цк*), тым больш, што формы *Полацк*, *Слуцк* не вытлумачваюцца фанетычнымі законамі беларускай мовы.

6. Спосабы і правілы перадачы беларускіх айконімаў па-руску

У даведніку цалкам выключаецца перадача беларускіх айконімаў па-руску шляхам даслоўнага перакладу (*Кастрычнік – Октябрь*, *Чырвоная Зорка – Красная Звезда*) як спосаб, які не знаходзіць падтрымкі ў міжнароднай практыцы. Выкарыстоўваецца камбінацыя з двух агульнапрынятых спосабаў: транслітарацыя або палітарная перадача (*Алёксы*

– *Алѣксы, Савішкі – Савішкі*) і транслітарацыя з заменай асобных элементаў марфем: у карані слова (*Жалудок – Желудок*); у прыстаўках, суфіксах, канчатках (*Падліпки – Подліпки, Моськавічы – Моськовичи, Круглае – Круглое*). Пры перадачы па-руску беларускія назвы запісваюцца згодна з арфаграфічнымі правіламі рускай мовы, але з захаваннем характэрных беларускіх рысаў (*Мікалаеўшчына – Миколаевщина, Хралюўка – Хроловка, Піліпки – Пилипки, Хутары – Хутора*²).

“Инструкция по передаче на русский язык наименований географических объектов Республики Беларусь”, складзена з улікам змен, якія адбыліся за апошнія некалькі год у міжнароднай практыцы па стандартызацыі ўласных геаграфічных найменняў, і паводле рэкамендацый Групу экспертаў ААН па геаграфічных назвах. Рэспубліка Беларусь як член ААН і член “Аддзела Усходняй Еўропа, Паўночнай і Сярэдняй Азія групы экспертаў ААН па геаграфічных назвах” абавязана прытрымлівацца міжнародных правілаў стандартызацыі. Усім нам належыць усвядоміць, што ўласныя назвы геаграфічных аб’ектаў не перакладаюцца, а транслітаруюцца. Напрыклад, беларускае *Вялікае Сяло* перадаецца як *Великое Село*, а не *Большое Село*. Ёсць для гэтага і іншыя падставы. Сутнасць назваў, якімі мы карыстаемся сёння, раскрываецца толькі ў кантэксце рэалій той эпохі, якая іх спарадзіла. У Лаўрэнцеўскім летапісе (1377 г.) паведамляецца, што вялікі князь Вячаслаў сядзеў у Кіеве “на Великом дворе”. У княжацкі перыяд назвы *Великий Двор, Великое Село, Великая Слобода* даваліся не за тое, што яны вызначаліся сваімі памерамі, а за тое, што належалі вялікім князям. Таму пераклад *Вялікае Сяло* на *Большое Село* з’яўляецца скажэннем, адступленнем ад гістарычнай праўды. Крыху іншая сітуацыя ў назвах, што ўтвараюць процілеглыя пары: *Вялікае Сяло – Малое Сяло, Вялікія Лепі – Малыя Лепі*. Але і ў гэтым выпадку не трэба спяшацца *Вялікі* замяняць на *Большой*, паколькі ў перыяд узнікнення назваў *Вялікі* ў іх складзе ўжываўся не ў сэнсе ‘значны паводле сваіх памераў’, а ў сэнсе ‘галоўны, асноўны’. Добры прыклад падаюць нам расіяне і украінцы. У расійскай айканіміі без перакладу функцыянуюць назвы з кампанентам *Великий (Великий Устюг, Великие Луки)* і *Большой (Большой Бор, Большое Село)*. І гэта ўспрымаецца зусім натуральна, таму што і тыя, і другія маюць пад сабою розную гістарычную аснову. Украінскія назвы з прыметнікам *Великий, Велика* па-руску перадаюцца без пераклада (*Великий Бичків – Великий Бычков, Велика Корениха – Великая Корениха*).

Нягледзячы на вялікую працу, праведзеную ў мэтах упарадкавання правапісу назваў населеных пунктаў, апошняю кропку ў гэтай складанай справе пакуль што ставіць рана. У перспектыве мяркуецца разгледзець магчымасць пераводу многіх варыянтных назваў у разрад асноўных, афіцыйных. Шмат давядзецца зрабіць для таго, каб пазбавіць нашу айканімію

² Спосабы і правілы перадачы падрабязна пададзены ў “Инструкции по передаче на русский язык наименований географических объектов Республики Беларусь”, зарэгістраванай у Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 18.02.2005 г. № 8/12146.

ад усяго наноснага, штучнага, вярнуць ёй беспадстаўна знішчаныя ў працэсе перайменавання сапраўдныя гістарычныя найменні. Пытанні застаюцца і іх належыць вырашаць паступова, паэтапна, як гэта робіцца ў цывілізаваных краінах, дзе нарматыўна-даведкавыя выданні перыядычна дапаўняюцца і ўдасканальваюцца за кошт больш дакладных звестак і новых дасягненняў у галіне тапанімічнай навукі і практыкі.

7. Інфармацыя для мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў

У даведніку індэксамі пазначаны назвы населеных пунктаў на рускай мове, якія маюць разыходжанні з афіцыйнымі назвамі, што ўжываюцца да цяперашняга часу і ўнесены ў адзіны Рэестр адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак Нацыянальнага кадастравага агенцтва Рэспублікі Беларусь.

Звесткі па кожным раёне заканчваюцца спісам назваў населеных пунктаў, якія маюць такія разыходжанні. Мясцовыя выканаўчыя і распарадчыя органы павінны ў першую чаргу звярнуць на гэта ўвагу і па магчымасці ў адпаведнасці з Законам Рэспублікі Беларусь “Аб адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле і парадку вырашэння пытанняў адміністрацыйна-тэрытарыяльнага ўпарадкавання Рэспублікі Беларусь” ініцыяваць пытанне аб іх перайменаванні і наданні ім нарматыўнай формы.

НАДРУКАВАНА:

Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Брэсцкая вобласць. Нарматыўны даведнік. Мн., “Тэхналогія”, 2010. 319 с.